

munikácia v socialistických podmienkach vytvára takú informačnú sieť, prostredníctvom ktorej sa človek aktívne zapája do systému spoločenských vzťahov.

Za nedostatok recenzovanej knihy pokladáme takmer úplnú absenciu konfrontácie marxisticko-leninskej teórie sociálnej komunikácie s hlavnými buržoáznymi koncepciami. Aj tie nemnohé autorove kritické poznámky na adresu niektorých západných bádateľov nemajú analytickú, ale iba ilustratívnu povahu. Vzhľadom na to, že kategória komunikácie má významné miesto v súčasnom buržoáznom mys-

lení (najmä v existencializme a personalizme), žiadalo by sa podľa našej mienky aspoň stručne charakterizovať podstatné prvky učenia o komunikácii, ako sa historicky sformovalo v rôznych prúdoch nemarxistickej filozofie.

Hoci si uvedomujeme, že preštudovať Prylukovu prácu nebude ľahké [vyšla v ukrajinčine], odporúčame ju do pozornosti najmä našich filozofov a sociológov ako v mnohých smeroch podnetný príspevok k rozpracovaniu problematiky sociálnej komunikácie, kde je ešte stále veľa „bielych miest“.

Raisa Kopsová

HISTORICKO-KRITICKÝ POHĽAD NA POJEM MORÁLKY

O. G. DROBNICKIJ, *Pojem morálky*. Pravda, Bratislava 1980, 491 s.

Slovenská prekladová etická literatúra bola nedávno obohatená o preklad knihy sovietskeho etika O. G. Drobnického *Pojem morálky*. To, že vydavateľstvo siahlo práve po tejto etickej publikácii a zverilo jej preklad do rúk fundovaného prekladateľa - etika, je mimoriadne chvályhodné. Drobnického kniha sa totiž v mnohom vyčleňuje z množstva literatúry tohto druhu, už predovšetkým samým zvolením predmetu analýzy, zvláštnym, netradičným spôsobom uvažovania o morálke, ktoré kladie mimoriadne nároky aj na čitateľa. Dobrý slovenský preklad s adekvátnymi slovenskými odbornými termínmi (čo je mnohokrát nedostatkom v tomto druhu literatúry) doslova obohacuje fond etickej prekladovej literatúry u nás o náročnú, pozoruhodnú a v mnohých ohľadoch zaujímavú knižnú publikáciu.

Sovietskemu etikovi O. G. Drobnickému v jeho knihe nešlo len o jednoduchý historicko-kritický opis toho, ako morálka vznikala a vyvíjala sa v duchovných dejinách ľudstva, aké

sú jej funkcie v zložitom mechanizme sociálneho systému, aký je obsah morálnych potrieb a pod. Autorova analýza vyúsťuje do snahy určiť morálku a jej vývoj všeobecne, tzn. určiť vývoj pojmu mravnosť, ukázať obsah a charakter tohto logického subjektu, ukázať, ako sa vyvíjal v relácii s vývinom ľudskej spoločnosti. Drobnického zaujíma predovšetkým otázka vyčlenenia a objasnenia chápania pojmu morálka z kontextu minulých i súčasných etických teórií. Táto otázka nesporne veľmi úzko súvisí s otázkou špecifiky mravnosti, dokonca môžeme povedať, že sú to dve vzájomne sa podmieňajúce, bytostne od seba závislé otázky, pretože špecifikum objektu nám nepriamo určuje predmet výskumu, ktorý na druhej strane tým, že vydeľuje objekt skúmania, ho aj diferencuje od ostatnej objektívnej skutočnosti. Niet preto divu, že v Drobnického knihe sa úvahy o pojme morálka, predmete etiky a špecifickosti mravnosti vzájomne prepleťajú a stretávajú v probléme určenia podstaty mravnosti.

Už v rozsiahlom úvode, ktorý je akýmsi celkovým v uvedením čitateľa do problematiky, si autor uvedomuje náročnosť jednotlivých kapitol, ktorá vyplýva z ich historicko-logického a kritického pohľadu na daný problém, a preto považuje za nevyhnutné objasniť a prijať určité metodologické východiská. Upozorňuje, že definovanie pojmu morálky možno chápať dvojako: a) ako sumárny a systematický výklad predmetu, pričom je tento prístup možný len tam, kde aj teória daného predmetu má ukončený systémový charakter. V prípade etiky však tomu tak nie je. Druhý prístup spočíva v tom, že tento fenomén môžeme určiť v najvšeobecnejšej, abstraktnej podobe, pri ktorej definícia obsahuje poznatky o mravnosti iba v „skrytej forme“, t.j. vo forme zovšeobecneného pochopenia podstaty etickej problematiky. [s. 6] A práve tento druhý metodologický prístup sa stáva autorovým východiskom k jeho ďalším úvahám. Pre úplnosť sovietsky etik upozorňuje ešte na ďalšie dve možnosti vyjasnenia pojmu mravnosti: a) implicitný výklad v procese teoretických analýz, používanie pojmu v istom kontexte, b) úplne vedomý pokus definovať kategórie mravnosti osobitným logickým postupom. Faktom je, že určenie objektu výskumu etiky je aktom druhotnej samoreflexie teórie morálky, je „otázkou o samých otázkach“, pri ktorých sa nesporne kladú východiská a podmienky teórie pre samu seba. Tento značne neujasnený a „nekodifikovaný“ stav vyvoláva predovšetkým v nemarxistickej etike množstvo najrozličnejších etických názorov a koncepcií. Drobnickij upozorňuje, že v súčasnosti vychádza na Západe veľké množstvo literatúry zameriavajúcej sa na otázku určenia a vymedzenia podstaty pojmu mravnosť [K. Bayer, J. Coveši, J. Gilbert, R. Hare, R. T. Morris a ďalší]. V snahe od-

povedať na otázku podstaty a špecifickosti mravnosti vytvárajú sa v súčasnej západnej nemarxistickej etike dva prúdy: prvý je reprezentovaný autormi, ktorí považujú túto otázku za neriešiteľnú, pretože podľa nich existuje nespočetné množstvo faktorov, ktoré sťažujú a znemožňujú odpovedať na tento problém. Druhý prúd sa uberá podľa Drobnického antiscientistickým smerom (existencialisti), pre ktorých otázka podstaty mravnosti je otázkou výlučne ontologickou. Sovietsky etik súčasne upozorňuje na riešenie tohto problému v nemarxistickej sociológii a na stanovisko logických pozitivistov.

Prvá časť rozsiahlej Drobnického knihy je venovaná chápaniu podstaty mravnosti v dejinách etiky, spôsobom jej určenia v etike dôb minulých i súčasných. V tejto časti je mimoriadne pozoruhodná kapitola, v ktorej sa autor pokúsil skoro o vyčerpávajúci lingvisticko-etymologický výklad termínu morálka, pričom vychádza hlavne z porovnávaní gréckeho a latinského jazyka. Autor považoval jazykovú analýzu za nevyhnutnú k pochopeniu toho, že termíny „morálka“, „mravnosť“ sa konštituovali v procese zospoločenšťovania človeka a že v každom jazyku mali svoj význam, či už sa chápali ako „pravidlo“, „zákaz“ alebo „dobro“. Zmysel a význam pojmu morálka mal v procese zospoločenšťovania človeka svoj funkčný význam predovšetkým pri vzájomnej komunikácii a správaní sa členov daného spoločenstva. Obsiahlu časť svojich úvah venuje Drobnickij antickému filozofickému obdobiu hlavne preto, že vlastná „filozofia mravnosti“ začína až antickou, obdobím, keď grécka filozofia stráca svoj kozmologický charakter a presúva svoju pozornosť na antropologické otázky. V momente, keď sa začala mravnosť chápať ako filozofia múdrosti, t. z. ako racionálna schop-

nosť človeka mravne sa správať, vidí autor prvé príznaky neskoršieho normatívneho charakteru mravnosti. (s. 41) V podstate však antická etika podáva značne neujasnený, mnohoznačný, vnútorne protirečivý a nedostatočne špecifický pojem morálky, ktorý neobsahoval podľa Drobnického základný určujúci činiteľ, ktorý vysvetľuje jej pôvod v spoločenskej činnosti človeka. Aj keď antická etika bola v podstate protirečivá (naturalizmus-racionalizmus), bola teóriou, ktorá v celku prirodzene vysvetľovala ľudskú mravnosť, čo sa vôbec nedá povedať o stredovekej etike, ktorá ontologizuje morálny svet človeka, nediferencuje axiologické od ontologického a platí v nej zásada princípu božskej autority. Drobnickij sa pristavuje pri období Nového veku a analyzujúc morálne názory Brunove a Montaignove, hodnotí toto obdobie takto: „Morálka sa vysvetľuje z poznávacej, vôľovej, citovej a estetickej schopnosti samej duše a redukuje sa na ne ako na niečo, čo je s nimi totožné.“ (s. 54) Treba pripísať ku kladom knihy, že autor venoval zvlášť rozsiahlu pozornosť osobnosti M. Montaigna a jeho chápaniu morálnych problémov (vzťah morálky a obyčajov, všeobecnosť a konfliktnosť mravných požiadaviek, vzťah individuálneho a spoločenského v morálke a ďalšie). Ďalší hlboký exkurz do dejín filozofického myslenia neprináša autorovi uspokojenie, pretože zisťuje, že ani v poslednej tretine 18. storočia „problém špecifickosti mravnosti nebol teoreticky nastolený a pochopený. Morálka sa pri teoretickom vysvetľovaní redukovala buď na *niečo iné* (na prirodzenosť človeka, rozumné zákonodarstvo, organizáciu spoločenského života, poznanie sveta a človeka ako jeho časti, rozumný program konania atď.), buď sa jej špecifikum istým spôsobom uvedomovalo, alebo sa určovalo odvolávaním sa na niektoré

jednoduché *očividnosti mravného vedomia* (na mravné cesty alebo očividné morálne pojmy „dobrá“, „povinnosť“ a iné), t.j., že sa uznávalo, ale sa vedecky neanalyzovalo.“ (s. 82) Teoreticko-filozofické určenie morálky bolo dané až nemeckou klasickou filozofiou.

Vo svojich úvahách o nemeckej klasickej filozofii prichádza Drobnickij k významnému poznatku, že až táto filozofia rieši špecifikum mravnosti ako osobitú otázku svojej etickej teórie. Táto filozofia, podľa autora, má jednu zvláštnu črtu pri riešení špecifickosti mravnosti, ktorou sa líši od predchádzajúcich názorov na tento problém a tou je kritika naturalizmu. Jej podstatným zámerom je vyviesť mravnosť za hranice empirických určení a zaviesť ju do sféry poriadku, do špekulatívnej konštrukcie rozumu. (s. 82) Len rozum robí človeka morálnym subjektom v tejto univerzálnosti vyššieho poriadku, ktorý nemožno redukovať na prírodu, — komentuje sovietsky etik. Po prvýkrát sa tak stavia problém nielen jednoducho *objasniť* a *redukovať* morálku v hraniciach nejakého celku (prírody), alebo ju vysvetliť racionálnou schopnosťou človeka, ale *určiť* mravnosť. Tento problém sa rieši v nemeckej klasickej filozofii idealistickou a špekulatívnou cestou, pričom najvýznamnejším reprezentantom tejto koncepcie bol Immanuel Kant. O. G. Drobnickij kriticky odhaľuje všetky znaky Kantovho subjektívneho a špekulatívneho idealizmu v oblasti mravnosti, avšak súčasne ukazuje aj cenné stránky Kantovej filozofie morálky. Vidí ich hlavne v tom, že Kant sa usiloval o špecifikum („čistotu“) určenia mravného motívu, odhalil mechanizmus morálneho podnetu, diferencoval mravné a technické normy, riešil otázku slobody a povinnosti, vedomia a svedomia atď. (s. 100)

Druhá časť knihy hovorí o vlastnom probléme definície mravnosti. O. G. Drobnickij sa na základných princípoch materializmu a dialektiky usiluje o objasnenie tejto primárnej etickej otázky, pričom si vypomáha hlavne analýzou dvoch čiastkových problémov: porovnávaním mravnej normatívnej regulácie s inými formami normatívnej regulácie ľudskej činnosti a zdôvodňovaním morálnej požiadavky v sociálnom systéme. Zaujímajú ho hranice dosahu mravnej požiadavky, zdroje a subjekt tejto požiadavky, kategória žiadúceho a hodnoty, spôsob zdôvodňovania mravných ideí a pod.

Východiskom pre autorove úvahy o špecifickej podstate mravnosti je akcentovanie myšlienky, že „ide predovšetkým o rešpektovanie svojráznosti samého predmetu definovania (morálky) a o veľmi špecifický vzťah teórie (etiky) k nemu. Osobitosť úlohy definovania spočíva v danom prípade v tom, že mravnosť nevystupuje pred vedomím teoretika ako bezprostredne pozorovaný objekt, ale ako už kultúrne pochopený predmet cez prizmu historicko-duchovnej skúsenosti, ktorá vypracúva pojem morálky v praxi mravnej činnosti.“ (s. 276) Etika ako teória morálky môže odhaliť podstatu mravnosti len vtedy, keď sa mravná prax nefixuje na úrovni sociálno-psychických, etnických či ohraničených skupinových prejavoch, ale na najvšeobecnejších logických a historických zákonitostiach foriem myslenia. Pojem normatívnej regulácie označuje sovietsky etik za základnú a východiskovú kategóriu, cez ktorú možno vyčleniť špecifickosť pojmu morálka. Považuje ju za istý spôsob determinácie konania človeka a podáva podrobnú analýzu jej mechanizmu. Pri tejto analýze mu ide o ukázanie vzťahu prirodzeného a

spoločenského, o vzťah fyziologických a psychických mechanizmov konania (automatické reflexy, stereotypy, zvláštnosti psychickej konštitúcie človeka) so spoločenským obsahom a významom tohto konania. Autor podrobne ukazuje nielen to, čo všetko preberá mechanizmus normatívnej regulácie z psychických mechanizmov, ale zdôrazňuje fakt vzájomnej interakcie medzi prírodným a spoločenským aspektom normatívnej regulácie. Determináciu konania v zmysle jeho normatívneho regulovania nemožno redukovať len na psychické mechanizmy. (s. 298—301) Psychofyziologické, sociálno-psychologické a živelné automatické regulátory konania človeka a normatívne determinanty sú vo vzájomnom vzťahu, sú tesne poprepletané synkrétnosťou empirických javov, faktov, procesov a vzťahov spoločenského a individuálneho života, zdôrazňuje sovietsky filozof. Aby mohol presnejšie a dôslednejšie charakterizovať normatívnu reguláciu, vyčleňuje základné prvky tohto mechanizmu, ktorými sú objekt regulácie, spôsob regulácie a určitá forma vedomia, ktorá vyjadruje predstavy o povinnom, pravidlách, predpisoch, zákonoch, ako sú kódexy, obyčaje a pod. V tejto súvislosti sú pozoruhodné Drobnického úvahy o vzťahu mravnej praxe a mravných vzťahoch v spoločnosti, o funkcii mravnej normy, ktorá v podstate prezentuje mravnú požiadavku spoločnosti. Záver Drobnického knihy je venovaný otázkam morálnej požiadavky: pojmu subjektu a objektu tejto požiadavky, problému všeobecnosti a univerzálnosti morálnej požiadavky, otázke žiadúceho a hodnotného v dejinách etiky a ďalším problémom.

Barbora Hlavová